

(F)ordítson még egyszer!

Régóta készülök írni Shakespeare-fordításainkról; Vargha Balázs most aprópót kínál hozzám (E. I. címére, Élet és Irodalom, április 22.), amikor fölháborodik azon, hogy Eörsi István — aki a színlapon nem rejtezőik monogram mögé — „átdolgozni merészebb” Arany János Szentivánéji átom-fordítását. Fölháborodását értem; elvileg szerintem is helyesebb lett volna újrafordítani a teljes drámát. Minthogy úgy gondolom, Vargha Balázs most fog igazán fölháborodni, megpróbálok indoklást mellékelni.

Minden kornak megvan a maga Shakespeare-képe. Ennek megfelelően minden Shakespeare-fordítás a maga korának általános és sajátos (színházi) ízlését, nyelvi valóságát, képalkotó és fogalmi rendszert, s ami nem mellékes: fordítójának költői személyiségét is tükrözi. Főn kell tehát tartanunk annak a lehetőségét, hogy idővel a legjobb fordítás is elavul, persze nem abszolút költői értékét, hanem színházi használhatóságát tekintve. A drámai szöveg a mindenkori rendezői fölfogás alapja. Tehát elvileg elképzelhető, hogy annyi új fordításra van szükség, ahány új rendezői koncepció születik. Ez csak első hallásra képtelenség, valójában szerte a világon a drámák újrafordításával kezdődnek a legjobb rendezők klasszikus fölüjtásai. A lengyeleknek például több mint egy tucat Hamlet-, Macbeth-, vagy Lear király-fordításuk van, Jerzy Jarocski híressé vált Lear-rendezése előtt mégis egy tizenötödik változatot készített Maciej Slomczynskival (noha az előző tizennégyből négy a fölüjtást megelőző két évtizedből származott).

Egy színháznak — adott esetben a kaposvári Csiky Gergely Színháznak, tudnillik Eörsi három évvel ezelőtt az ő fölkérésükre „merészebb” átdolgozni Aranyt, s az akkori bemutatót kipróbált szöveget vette most alapul a Pesti színházi előadás — joga van úgy találni, hogy Arany zseniális fordításában I. az udvari emberek és a szerelmesek stílusa elavult, 2. a benne tükröződő nyelvi és társadalmi szemlélet az eredetiehez képest túlságosan finomkodó, 3. számos régies szó és fordulat miatt helyenként egyszerűen lehetetlen a szöveg megértése. Ebben az esetben újra kell fordítani az egészet — hangozhat a logikus ellenérv. De mi a helyzet akkor, ha Arany magyartásának bizonyos részei fölülmúlhatatlanok? Vajon csakugyan sirályázó merénylet-e az átdolgozás? Megsérül-e az irodalmi remek (amely továbbra is csonkítatlan marad a könyvlapokon), ha érzékeny ihlettel átigazítva közelebb kerül korunkhoz, élő színházzá — és „mellesleg” ingyen filológus-irodalmárokon kívül mások számára is érthetővé — válik? Szerintem nem. Szerintem ez olyan kegyes szolgálát, amelynek csak a minőségéről érdemes (szakfolyóiratban) vitatkozni.

Ennek elmondására még nem emeltem volna tollat. Ami nyugtalanító (és közügy), az éppen az újrafordításokat akadályozó, hamis kegyelet. Működik egy megfélemlítő mechanizmus, már-már terror, ami költőt, műfordítót, színházat egyaránt lebénít. Ezért marad sokszor titkos színházi befűgy egy-egy házi átdolgozás. Ezért nem vállalkozik senki a Hamlet — nagyon is szükséges — újrafordítására. (Ilyen fölkérésről tudok; átdolgozói megbízatásról, amit Vargha Balázs említ, nem.) Ezért akadt el menetközben egy új Coriolanus-magyartás. Petőfivel és Arannyal megmérkőzni amúgy is istenkísértés, de ha a fordításereklüket kardként suhogtatják a magukat nagy nehezen elszáno kísérletezők felé, aligha várhatjuk, hogy kedvet kapjanak a feladatára. S nemcsak múlt századi költőőrüléseink remekelt „védik” emígyen a színház ellen az irodalmi értékmegőrzőben. Minduntalan a rendező szemére vetik például, ha a vihart nem az olvasva gyönyörű, de nehezen mondható Babits-fordításban tűzi másorra. Közben elfelejtik, hogy amíg Vas István új fordítása el nem készült, az V. Henriket szinte kínos volt játszani, s

hogyan a magyar Vízkereszt ma is kétarcú. Shakespeare-től elkalandozva a helyzet inkább rosszabb, mint jobb: Ibsen- és Csehov-fordításainak egy része például pontatlan vagy elavult (esetleg ez is, az is).

Vargha Balázs fülét sérti, hogy „szállóigévé lett mondások helyett is mást hall” a Szentivánéji átom előadásán. Félő, hogy ha a jelen valóságába ágyazott drámák helyett — bármennyire klasszikus — szállóigéket kérünk számon a színháztól, nemcsak mint művészetet fosztjuk meg funkciójától, hanem mai költő-műfordítóinkat is elűjük attól a lehetőségtől, hogy valaha az ő sorraik válhassanak szállóigévé.

Koltai Tamás

Meghaltak vagy nincsenek?

Sajátos és sajnálatos jelenségre hívja fel a figyelmet Balla László kárpátaljai magyar író az Élet és Irodalom április 1-i számában (Még élek), amelyre szinte rimel Gömöri György Angliában élő magyar költő kérdése: *Ki a magyar?* (És, április 8.). Balla azt írja meg a Páratlan oldalon, hogy az Új magyar lexikon 1962—1980-as éveket tárgyaló, kiegészítő kötetéből köteles tudomásul venni 1977-ben bekövetkezett elhalálozást, noha a kárpátukrajnai magyarok napilapjának főszerkesztőjeként írásai mind a mai napig megjelennek a magyarországi sajtóban, sőt, néhanapján ugyanott műveinek kritikája is olvasható. Gömöri számára viszont az érthetetlen, hogy bár a Literatura na swiecie című, Lengyelországban megjelenő világirodalmi folyóirat 1982 augusztusi magyar különszámába — itthoni magyar költőkével együtt — hét versét felvették, a kérdéses számot idehaza tágabb összefüggésben bemutató írás ezt a tényt nem említi.

Felületesség és/vagy tudatzavar? — kérdezhetnénk. A babitsi: „mi a magyar” vagy az illyési „ki a magyar” kérdése ennyire tisztázatlan volna, nem csupán közgondolkodásunkban? Mindezeket a hűbákat alig menthető botlasként kell minősítenünk, hiszen Balla az 1982-ben megjelent A magyar irodalom története 1945—1975 IV. kötete (Akadémiai Kiadó) szerint sem halálozott el, írói munkásságát ugyanott a 163—164. oldalon méltatják. De elegendő az is, ha beleolvassuk a „Kalendárium '83” című kötetbe (Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1982), hogy tudomást szerezzünk nagy vállalkozásáról, a kortárs ukrán költőket bemutató műfordítói munkájáról. Ez az évenként megjelenő kiadvány — első közelítésben — mindenképpen alkalmas lehetne arra (nem is szólva Balla idevágó javaslatáról), hogy az itthoniak számára jelezze írói pályák kiteljesedését vagy nekrológok megírására késztesse. „Sokáig él, akinek halálhírét keltik” — tartja az ismert mondás. Csak kívánhatjuk Balla Lászlónak, hogy éljen úgy és addig, mint Bogács című novellájában Gerlőczy nagypapa.

Gömöri György „kifejtése” kapcsán nagy valószínűséggel történelmi helyzetadatunk és nemzet-tudatunk máig élő zavarait érthetjük tetten. Holott vele kapcsolatban is iránymutató lehetne az Akadémiai Kiadó már említett kötete (427—428. oldal), és a Vándorének című versgyűjtemény (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981). Ezen utóbbi alcíme „nyugat-európai és tengerentúli magyar költőkről” beszél, s nem kevesebb, mint tizenhét Gömöri-verset tesz hozzáférhetővé számunkra. Sok még persze a bizonytalanság, adott esetben a felvételről vagy a kihagyásról „okos racionalizmusunk” is tehet. Pedig a számbavétel és számontartás bennünket is gazdagít, általuk áramlanak hozzánk a szomszéd népek szellemi értékei.

Papp Sándor

A céhmester nyugdíjba megy

Bizonytalanság és házi-ünnepség színhelye lesz e sorok megjelentekor a Corvina Könyvkiadó. Kiváló német nyelvi szerkesztőjük, Engl Géza vonul nyugalmába — nem tévedés! —, nyolcvankilenc évesen. Könyves törekvései már fiatalon megmutatkoztak. Családjá ki-vásárgára jogot tanult, majd az első világháborúban huszárkapitányságig vitte, de nem lévén hajlama sem az ügyvédi, sem a katonai pályához, a huszas években a híres berlini kiadónál, a Paul Cassierer Verlagnál kapott állást. Utóbb pedig idehaza lett a könyvszakma áldozatkész munkása. Barátjával, Reiter Lászlóval megalapította az Ámicus Könyvkiadót. Mintegy száz könyvet, köztük Tersánszky Kakuk Marcia első kiadását jelentették meg, de a vállalkozáson „annak rendje és módja szerint” rajtavesztettek, elfogyott a pénzük. Engl Géza kénytelen volt ipari-kereskedelmi alkalmazásba lépni, hogy majd — mint az életrajzi adatokat felsorakoztató Nemes János mondja — csak a fordulat éve s az államosítások adják őt vissza az irodalomnak.

Azóta — immár harminchárom éve — fordít fáradhatatlanul magyarról németre. Nem-hogy fordításait, még azok témakörreit is bajos lenne itt pontosan számba venni. Pedig szakmai portréjához mindez szorosan hozzátartozik. Fordított tudományos irodalmat; val-lástörténeti, néprajzi műveket, történelmieket bizantológiai studiumtól a magyar XIX. század-vég kérdéséig és tovább. Fordította művészettörténeti tanulmányok egész sorát, a román kori magyar építészetéről a modern magyar festészetig, s A magyar irodalom kézikönyvét.

Am a szerkesztő legigazibb arca mégsem ezekből az áldozatos — és benső azonosulás nél-

kül aligha megvalósítható — munkákból ismerhető meg, hanem szépirodalmi fordításából. Itt vannak mindjárt a régi magyar irodalom általa fordított darabjai, Klanczay Tibor nevezetes szöveggyűjteményéből: az Enek Szent László királyhoz, aztán Balassi, Heltai Gáspár, Szenci Molnár Albert, Bethlen Miklós, Pázmány és Rákóczi munkái. S az öt évszázad magyar írája, németül, meg a Minnek nevezzelek? című fordításával közreadott magyar szerelmi versgyűjtemény, amelyeknek szerkesztője és egyik fordítója volt. No és német nyelvű Arany-s Ady-fordításai. Meg József Attilája. Ő szólaltatta meg a német olvasók számára Babits Jónás könyvét és Imáját. S feleségével, Henriette Schade Engelle együtt is, megannyi magyar klasszikus és modern regényt. A kedvencek kedvencét, Jókait, aztán Mikszáthot, Mórárt, Németh Lászlót (töle drámákat is, mint ahogy klasszikus magyar drámatermésünkből lefordította a Bánk bánt és átdolgozta Mohácsi Jenő Tragédia-fordítását), valamint németre fordította Illyés prózáját (a Puszták népet, a Petőfit és az Ebéd a kastélyban), néhány Szabó Magda-regényt és másokat is.

Szerkesztői műgondjára jellemző, hogy egy Fazekas-, Petőfi- vagy Arany-vers fordításának kiválasztásáért korával dacolva képes ma is könyvtárakat felkeresni. S az is, ahogy a mások munkájával sáfárkodik. Talán ezért is nevezik a Szakma céhmesterének. Engem a nemrég elhunyt, felejthetetlen emlékü Markus Bieler Radnóti-fordításai hoztak össze vele. Így ismertem meg munka közben, s az együttműködés vele életem szép élményei közé számítt.

Melzer Tibor

Gömöri György — magyar költő

Ki a magyar? — kérdezi (Élet és Irodalom, április 8.) a Cambridge-ben élő Gömöri György. Azt sérelmezi, hogy Irodalmunk Lengyelországban című (ÉS, március 4.) áttekintésben nem tettem említést verseinek lengyel fordításáról. Ennek egyetlen oka volt: a korlátozott terjedelem. A varsói világirodalmi folyóirat tavalyi magyar összeállítását nem ismertethettem részletesebben egy, irodalmunk 1981—82-es fogadtatását szemlélő cikkben. Külföldön ritka buzgalommal és sokoldalúsággal munkálkodó honfitársamat ismerem (személyesen is, és sajnálom, hogy minket, debreceni polonistákat még nem sikerült meglátogatnia), egy-egy vers- és műfordítást követelt féltve őrzöm, várva újabb műveit. A Miskolcon megjelenő Napjaink márciusi számában foglalkozhattam irodalmunk lengyelországi népszerűsítőinek sikeres vállalkozásával. Cikkemben, amely az Elfyogyó fehér foltok. Gondolatok a lengyel világirodalmi folyóirat magyar számáról címmel jelent meg, egyebek mellett a következők olvashatók: „Szerepel az összeállításban az Angliában élő és hazánkban egyre gyakrabban publikáló költő és irodalomtörténész, Gömöri György néhány verse is. Az ugyancsak műfordító Szcepan Woronowicz ismerteti az Egyesült Államokban kiadott (1978) Az ismeretlen fa című modern lengyel költészeti antológiát, amelyet Gömöri készített — az Amerikában élő magyarorszá-

D. Molnár István

Még egyszer a vezérezredes altábornagy

A „nyomda ördöge” sajnos a helyreigazítókat sem kíméli. Ez történt Hadtörténet — csak pontosan című írással, amelyben a sorcsere még nem okozott különösebb problémát. Nem így a vezérezredes altábornagy című, Faragho Gáborról írt rövid életrajzi ismertetésben. Itt olyan adatok kerültek be az írásba a „nyomda ördöge” révén, amelyek nem helytállóak. Faragho nem volt a VKF 2. osztály vezetője, és nem 1941. szeptember 1. és 1942. november 15. között töltötte be a csendőrség felügyelője posztot. A kéziratban ezek a részek így íródtak: „1940. március 1-én a vezérkari főnökség 2. osztályára került és felkészült a moszkvai katonai attaséi beosztás ellátására. 1940. május 1-től volt moszkvai attasé (1940. augusztus 1-ével nevezték ki), 1941. június 23-ig. (1941. augusztus 1-i hatállyal mentették fel ezen beosztásból.) 1941. szeptember 1-től 1942. november 15-ig a HM Elnökséget vezette. November 15-től a csendőrség felügyelőjévé nevezték ki. Miután 1944 júniusában a minisztertanács határozata értelmében a rendőrséget — a csendőrséghez hasonlóan — katonailag szervezett őrtestületé szervezték át, Faraghot a csendőrség és rendőrség felügyelőjévé nevezték ki, 1944. július 1-i időponttal.”

Dr. Szakály Sándor

Szerkesztői üzenetek

DR. SZABÓ DEZSŐ, BUDAPEST. „Az Élet és Irodalom 1983. április 1-i számában Makay Gusztáv Külföldön élő hazánkfiai című írásban többek között „külföldre szakadt hazánkfiai” is szó esik — írja budapesti olvasónk. — Sokáig azt hittem, hogy ez viszonylag újkéltű kifejezés, és a szerzőhöz hasonlóan magam is pesties ironiát véltem belőle kicsengeni. Nemrég azonban meggyőződhettem arról, hogy a kifejezés nem új. Kezembbe került ugyanis Lenhossék Mihálynak, a neves anatómus professzornak Sobotta J. Az ember anatómiájának atlasza című munkájához 1910-ben írt előszava. Ebben ez olvasható: „Az első ilyen atlasz a Boecké volt (1836), a második a Froriepé (1850); ezeket használták szétben 1870-ig, a mikor mindkettőt — kizsiritotta külföldre szakadt hazánkfianak, Heitzmann dr-nak atlasza.” Tájékoztató, s az előző fényesolt példányát köszönjük; föltehető, hogy még ez az 1910-es forrás sem a legreggebbi erre — hányszor történelmünkben túlságosan is ismert — kifejezésre.

HORVÁTH ANDRÁSNE, DUNA-ÚJVÁROS. Olvasónk Te vagy a hunyó! című írásunkhoz (Élet és Irodalom, április 8.) kíván hozzátenni. „Talán tudnék segíteni a cikkben idézett gyermektelen házaspárnak — írja. — Tanárvagyok, s egyik kis növendékem, tizenhat évesen, nemrég szült. Születi kívánságára a gyermekéről azonnal le kellett mondania. Nagyon aranyos, egészséges kisfiány, akit így módon örökbe lehetne fogadni.” Sajnálatlalt körülműk; nem vállalkozunk a közvetítésre. Nemcsak azért, mert mint a levélben olvassuk: „tudom, hogy az ES nem közvetítő iroda”, hanem azért sem, mert hiába tennék. Jogszabályaink szerint, úgy tudjuk, az örökbe fogadás előtt állami gondozásba vételre van szükség, s az illetékes hatóságok döntenek, hogy a sorbanálló örökbe fogadók közül ki kapja meg a gyermeket.

DR. ROTT NÁNDORNE, BUDAPEST. Levélírónk televíziós kritikányi hosszúságban elemzi-értékeli a legújabb tévéműsor, a Képváltság inkább káros, mint hasznos hozó hatását. Levéléből egy részlet emelünk ki: „Gondoljuk csak el, ha ezt a műsört a magyar helyesírásban nem teljesen biztosak (és hányan vannak ilyenek!) vagy iskolások nézik, milyen zavart okozhatnak bennük az ilyen szavak: valoszinű, uttörő, előadó, műsorból, csuszos autout, úrha-jos, vagy az olyan tulajdonnevek: Petőfi, Hősök tere, Jókai tér, TV Híradó.” Teljesen egyetértünk az-azal, amit leírt, következtetése azonban alighanem kevésbé helyt-álló. Nem azt kellene ugyanis megnézni, szükség van-e ilyen nyelvvelhelytelen szolgáltatásra, hanem azt, hogy ki és miért ilyen tabulatúrával vásárolta meg a szükséges berendezéseket, illetve hogy azt miért nem lehet átjavítani, átprogramozni a magyar helyesírás szabályai szerint?

BENE ERZSÉBET, CEGLED. Olvasónk arról értesít bennünket, hogy megnyitott a plakátkiállítás, melynek előzményeiről januárban adtunk hírt. Ekkor hirdett a SZOT kulturális, agitációs és propagandaosztálya plakátkészítésre pályázatot a béke jegyében. Olvasónk tájékoztatása szerint a pályázat befejeződött, a nyertesek kiállítása április 20-án nyílt meg a kecskeméti SZOT-székházban, és május 8-ig tart nyitva. Tájékoztatását köszönjük, s mert a kiállítás valóban nem szerepelt április 15-i számunk kulturális ajánlati közt, a mulasztásunkat ezúton pótoljuk.

ROCK-FOTÓPÁLYÁZAT

A Miskolci Városi Művelődési Központ és az Ifjúsági Rendező Iroda Rock-fotópályázatot hirdet. A pályázatra hivatásos és amatőr fotográfusok egyaránt küldhetnek képeket, legalább 18×24 cm-es méretű színes vagy fekete-fehér fotókat, legfeljebb tíz darabot. Olyan fotókkal lehet pályázni, amelyek bemutatják a rock-műfaj közismert egyéniségeit, a koncertek hangulatát, a közönséget és a rock egyéb sajátosságait. A képeket május 10-ig lehet beküldeni a Miskolci Városi Művelődési Központ címére (Széchenyi u. 30. — 3530), a beérkező anyagot szakzsűri bírálja el, s dönt a kiállíthatóságról, illetve pénzdíjakat ítélt oda. A fotókból június 17-én nyílik kiállítás Miskolcon, rock-rendezvények kíséretében; a kiállításhoz katalógus készül, amelyben a zsűri által elfogadott anyagból minden alkotótól egy képet szerepeltetnek. Az el nem fogadott pályaműveket a szerzőknek visszaküldik.